

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ

นางสาววิภาลัย ชีรชัย

004762

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

แผนกวิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2522

A HISTORICAL STUDY OF THAI CONSTITUTIONS

Miss Vipalai Dheerachai

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1979

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ

โดย นางสาววิภาลัย ทิรัชย์

แผนกวิชา ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ รong ศยามานนท์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

Prof. Rong Siamnont
..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุประดิษฐ์ บุณนาค)

คณะกรรมการสภามหาวิทยาลัย

Dr. Pichai Pichai
..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ชิตีมา พิทักษ์ไพโรจน์)

Dr. Rong Siamnont
..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ รong ศยามานนท์)

Dr. Wisit Wisit
..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ วิลาสวงศ์ พงสะบุตร)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ
ชื่อ นิสิต นางสาววิภาลัย ชีรชัย
อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ รอง ศยามานนท์
แผนกวิชา ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา 2521

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาถึงรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ของไทยโดยใช้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ อาศัยวิธีวิจัยโดยเอกสาร ศึกษาถึงจุดเริ่มต้นของการแผ่ขยายแนวความคิดของการปกครองภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญเข้ามาในประเทศไทยจากการติดต่อกับต่างประเทศในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 จนกระทั่งถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ครั้งนี้ก็เพื่ออธิบายถึงสาเหตุของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญและการล้มเลิกของรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ตลอดจนเปรียบเทียบลักษณะของรัฐธรรมนูญเหล่านั้น ทั้งนี้โดยอาศัยหลักฐานซึ่งเป็นเอกสารของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งห้องสมุดของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ แผนกเก็บเอกสาร สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี และหอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้แบ่งออกเป็น 5 บท คือ บทที่ 1 กล่าวถึงความหมายลักษณะทั่วไปและวิวัฒนาการของรัฐธรรมนูญ บทที่ 2 กล่าวถึงการเคลื่อนไหวตามแนวคิดประชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสภาพทางการเมืองในระบอบนั้น และแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการปกครองภายใต้ระบอบนี้ บทที่ 3 ว่าด้วยสภาพทางการเมืองในระบอบ

๑

ประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475-2490 ซึ่งเป็นระยะที่มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรกเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ซึ่งคณะกรรมการเป็นผู้ร่าง การบริหารประเทศภายใต้รัฐบาลทหารของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม รัฐบาลพลเรือน และการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 บทที่ 4 เป็นเรื่องของสภาพทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2491-2521 ซึ่งเป็นระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอันเนื่องมาจากการปฏิวัติ รัฐประหาร ตลอดจนมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญทั้งฉบับถาวรและฉบับชั่วคราว บทที่ 5 เป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะของรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ของไทย

Thesis Title A Historical Study of Thai Constitutions
Name Miss Vipalai Dheerachai
Thesis Advisor Professor Rong Sayamanon
Department History
Academic Year 1978

ABSTRACT

This thesis has as its aim a study of the various constitutions which have been promulgated since the change of the regime in Thailand from an absolute monarchy to a constitutional government down to the latest constitution recently proclaimed. This study is based on the documentary method. It begins with an analysis of the ideas which have emanated from the intercourse which Thailand opened with foreign countries in the nineteenth century through the signing of treaties with them. It describes the causes of the promulgation and abolition of the various constitutions, as well as a comparative treatment of the contents of these constitutions. The material which is used as evidence for the thesis is derived from government offices, university libraries as well as from other sources such as the National Library, the National Archives Office, the Department of the Cabinet and Chulalongkorn University.

This thesis is divided into five chapters. The first chapter refers to the meaning, general contents and the changes

of the constitutions. The second chapter deals with origins and gradual spread of democratic ideas before the 1932 change of the regime as well as the concepts of King Chulalongkorn, King Vajiravudh and King Prajatipok on this vital matter. The third chapter is concerned with the political conditions under the constitutional government from 1932 to 1947, which period was governed by the constitution of December 10, 1932. The first provisional constitution written by the People's Party was declared on June 27, 1932. The government of the country during that period was under the Pibulsonggram's regime as the Prime Minister and the "1947 Coup d' Etat." The fourth chapter continues to deal with the political conditions of the country during 1948-1978. The fifth chapter ends with a comparative analysis of the Thai constitutions.

กิติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เกิดขึ้นและสำเร็จเรียบร้อยได้ด้วยความกรุณาจากศาสตราจารย์ รอง ศยามานนท์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำช่วยเหลือต่อผู้เขียนตลอดมา ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ความคิดเห็น คำแนะนำ ทักท้วงที่ได้รับจากรองศาสตราจารย์ สิริมา พิทักษ์ไพรวรรณ ศาสตราจารย์ วิลาสวงศ์ พงศะบุตร ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณความช่วยเหลือในทุก ๆ ด้านจากพี่ ๆ เพื่อน ๆ และน้อง ๆ ทุกคน ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของห้องสมุดต่าง ๆ ทุกแห่ง ที่ได้ให้ความสะดวกในการค้นเอกสารของผู้เขียน

ท้ายที่สุดความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มอบแด่ พ่อ - แม่ และน้อง ๆ

วิภาลัย ชีรชัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ช
รายการตารางและแผนภาพประกอบ	ฐ
บทนำ	1
	
บทที่	
1 ความหมาย ลักษณะทั่วไปและวิวัฒนาการของรัฐธรรมนุญ	5
1.1 ความหมายและลักษณะทั่วไปของรัฐธรรมนุญ	5
1.2 ความจำเป็นของการมีรัฐธรรมนุญในระบอบประชาธิปไตย ไทย	15
1.3 วิวัฒนาการของรัฐธรรมนุญ	18
1.3.1 กรีก	22
1.3.2 โรม	27
1.3.3 อังกฤษ	28
1.3.4 สหรัฐอเมริกา	32
1.3.5 ฝรั่งเศส	34
1.3.6 ญี่ปุ่น	36
1.3.7 อินเดีย	40
2 การเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยภายในระบอบ รัฐธรรมนุญก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475	44

2.1	การแผ่ขยายแนวความคิดประชาธิปไตยเข้ามาในประเทศไทย	44
2.2	สภาพทางการเมืองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	46
2.2.1	สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์	53
2.2.2	คำกราบบังคมทูลของข้าราชการขอให้เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน ร.ศ. 103	58
2.2.3	แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับระบอบการปกครองประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ	63
2.3	สภาพทางการเมืองในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	67
2.3.1	กฎ ร.ศ. 130	76
2.3.2	ดุสิตธานี	80
2.3.3	แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ	85
2.4	สภาพทางการเมืองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	90
2.4.1	อภิรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีสภา	94
2.4.2	การจัดตั้งสภากรรมการองคมนตรี	100
2.4.3	การเตรียมการจัดตั้งเทศบาล	104
2.4.4	การเตรียมการพระราชทานรัฐธรรมนูญ	108

/ 2.4.5	แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ	118
3	สภาพทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ	
	หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 - 2490	121
3.1	การยึดอำนาจการปกครองของคณะราษฎร	121
3.2	พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475	125
3.3	รัฐธรรมนูญถาวรฉบับแรก รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475	128
3.4	รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476	133
3.5	กฎมวเรช	136
3.6	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสละราชสมบัติ	139
3.7	บทบาทของรัฐบาลทหารสมัยจอมพล แปลก พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 - 2487	142
3.8	บทบาทของรัฐบาลพลเรือน พ.ศ. 2487 - 2491	152
3.9	รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489	170
3.10	รัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490	177
3.11	รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490	180
4	สภาพทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ	
	2491 - 2512	184
4.1	การกลับคืนสู่อำนาจของจอมพล แปลก พิบูลสงคราม	188

4.2 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492	190
4.3 รัฐประหารเงี้ยว 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494	197
4.4 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475	
แก้ไขเพิ่มเติม 2 ครั้ง (1 ธันวาคม 2494, 8 มีนาคม 2495)	201
4.5 รัฐประหาร 16 กันยายน 2500	204
4.6 ปฏิวัติ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501	209
4.7 รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502	213
4.8 การบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ชนะรัชต์ และรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร	214
4.9/ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511	223
4.10 ปฏิวัติ พ.ศ. 2514	225
4.11 รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2515	231
4.12 การเรียกร้องรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2516	233
4.13/ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517	237
4.14 การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน 6 ตุลาคม 2519	242
4.15 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2519	244
4.16 รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2520	247
4.17/ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521	251
5 การวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะของรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ของไทย	254
บรรณานุกรม	271
ประวัติการศึกษา	288

รายการตารางและแผนภาพประกอบ

ตารางที่

หน้า

1	แสดงคุณสมบัติของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร	259
2	แสดงที่มาของวุฒิสภา	260
3	แสดงอำนาจหน้าที่ของวุฒิสภา	261
4	แสดงจำนวนและคุณสมบัติของคณะรัฐมนตรี	262

แผนภาพที่

1	แสดงสถาบันทางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว	57
2	แสดงสถาบันหลักความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันตามร่างรัฐธรรมนูญ ของนายสตีเวนส์	112
3	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ อภิรัฐมนตรี และ นายกรัฐมนตรี	116

บทนำ

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ถึงรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ของไทย ซึ่งเป็น
 โครงร่างสำคัญในการปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตย และเป็นกฎหมายหลักอัน
 สำคัญที่สุดของประเทศนั้น ปรากฏว่ารัฐธรรมนูญของไทยไม่อยู่ในฐานะที่มั่นคง มีการ
 เปลี่ยนแปลงแก้ไขกันอยู่ตลอดเวลา หลายครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงถึงกับมีการปฏิวัติ
 รัฐประหาร เป็นผลให้รัฐธรรมนูญถูกทำลาย แม้จะได้มีการพยายามสร้างระบอบการ
 ปกครองให้เป็นที่ไปตามระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญมากเพียงใดก็ตาม แต่
 รัฐธรรมนูญก็เป็นเพียงตัวอักษรเท่านั้น เพราะปัจจัยที่สำคัญของระบอบการปกครองที่บาท
 กฎหมายรัฐธรรมนูญนั้น จะสร้างได้ก็ต่อเมื่อได้มีการยอมรับสภาพความเป็นจริงทางการ
 เมือง ตลอดจนการยอมรับในทางปฏิบัติของบุคคลที่มีอำนาจทางการเมืองอีกด้วย

แนวความคิดทางด้านการปกครองระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ
 เริ่มเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จนถึงการศึกษาเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบอบรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริงเมื่อ พ.ศ.
 2475 ซึ่งปรากฏว่าปัญหาเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญเป็นปัญหาที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ข้อที่น่า
 จะพิจารณาก็คือการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญของไทยเรานั้นเป็นการปกครอง
 โดยรัฐธรรมนูญซึ่งเกิดจากความต้องการของบุคคลหรือกลุ่มการเมืองกลุ่มหนึ่งเท่านั้น
 ไม่ได้เกิดจากความต้องการของประชาชนโดยตรง โดยตระหนักหรือเข้าใจถึงความ
 สำคัญของรัฐธรรมนูญ

งานศึกษาเรื่องนี้ที่จะพิจารณาถึงปัจจัยต่าง ๆ ในการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ
 ตลอดจนการล้มเลิกของรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ของไทย ตลอดจนถึงความสัมพันธ์
 ระหว่างเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กับ
 รัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจในการปกครองภายใต้ระบอบ
 รัฐธรรมนูญของไทยให้ดีขึ้น โดยมุ่งความสนใจในด้านการประกาศและล้มเลิกรัฐธรรมนูญ
 ของไทยแต่ละฉบับนั้น สาเหตุเนื่องมาจากทัศนคติทางการเมืองและพฤติกรรมของบุคคล
 ซึ่งมีได้เกิดขึ้นจากความไม่เหมาะสมของบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแต่อย่างใด

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิจัยรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ ตลอดจนเหตุและผลของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเหล่านั้น
2. เพื่อเปรียบเทียบและวิจัยถึงความแตกต่างของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ ตลอดจนความคล้ายคลึงกันของรัฐธรรมนูญเหล่านั้น
3. เพื่อศึกษาและวิจัย ความล้มเหลวของรัฐธรรมนูญไทยตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2521
4. เพื่อศึกษาและวิจัยว่า รัฐธรรมนูญที่ดีที่สุคน่าจะมีลักษณะอย่างไรในสภาพบ้านเมืองของไทย

ความสำคัญของการวิจัยหรือประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้

1. ได้เข้าใจถึงเหตุผลประการหนึ่งว่า เหตุใดการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยซึ่งมีรัฐธรรมนูญเป็นสัญลักษณ์ จึงดำเนินไปอย่างไม่ได้ผลก็เท่าที่ควรจะเป็น
2. สามารถมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กับรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ของไทย
3. ได้เข้าใจถึงความแตกต่างและความคล้ายคลึงกันของรัฐธรรมนูญ ตลอดจนที่มาและปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้รัฐธรรมนูญฉบับนั้น ๆ ต้องถูกยกเลิกไปในที่สุด

ขอบเขตของการวิจัย

ท่าการศึกษาคนควาถึงแนวความคิดทางการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนความเป็นมาของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ โดยศึกษาถึงเหตุและผลของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเหล่านั้น ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ของไทยจนถึงปัจจุบัน

วิธีการดำเนินการค้นคว้าและวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้อาศัยวิธีวิจัยโดยอาศัยเอกสาร (Documentary Research) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าใช้หลักฐานชั้นต้น (Primary Source) เป็นหลัก ได้แก่ ประกาศพระราชบัญญัติของทางราชการ รายงานการประชุมอภิรัฐมนตรีสภา เสนาบดีสภา สภากรรมการองคมนตรี หนังสือโต้ตอบของทางราชการ บันทึกแนวพระราชดำริ พระดำริ และความคิดเห็นของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบาย เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักเลขาธิการรัฐสภา ตลอดจนบทความจากหนังสือพิมพ์ และเอกสารต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงทัศนคติของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในสมัยนั้น

สถานที่ศึกษาค้นคว้าเอกสารชั้นต้นเป็นสิ่งสำคัญ ได้แก่ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แผนกเก็บเอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักเลขาธิการรัฐสภา

สำหรับเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ซึ่งใช้ประกอบการวิจัย ได้แก่ บทความ หนังสือและวิทยานิพนธ์วิเคราะห์เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสภาพการเมืองในช่วงระยะนี้โดยผู้ทรงคุณวุฒิทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ จากห้องสมุดต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติกรมศิลปากร หอสมุดรัฐสภา

แล้วจึงนำข้อมูลทั้งสองประเภทมาตรวจสอบ คัดเลือก และตีความหมายโดยใช้วิธีพิจารณาทางประวัติศาสตร์

ในการศึกษาค้นคว้าและวิจัยมีข้อจำกัดเกี่ยวกับเอกสารอยู่มาก เนื่องจากเอกสารเท่าที่ปรากฏในขณะทำการวิจัยมีไม่ครบถ้วน โดยเฉพาะเอกสารสำคัญบางประการ เช่น รายงานการประชุมของสภาต่าง ๆ มีไม่ครบถ้วน บางเรื่องก็ขาดหายไปโดยไม่สามารถค้นพบรายงานการประชุมนั้น เช่น การเตรียมการพระราชทานรัฐธรรมนูญของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานจากหลายฝ่ายว่าในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีคัดค้าน แต่ก็ไม่ปรากฏรายการแต่อย่างใด

ในขณะที่เกี่ยวกับเอกสารแสดงความคิดเห็นของบุคคลต่าง ๆ ที่มีมากมายทั้งตามหนังสือ หนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ ในทุกรัชกาล มีมากจนไม่สามารถจะรวบรวมข้อมูลได้ครบถ้วนเพราะต้องเลือกใช้เพียงบางส่วนซึ่งอาจทำให้ข้อมูลไม่ครบถ้วนทั้งหมด

จากข้อจำกัดในเรื่องเอกสารดังกล่าว อาจทำให้การตีความในปัญหาบางอย่างคลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริงได้ ทั้งนี้ในกรณีที่มีการค้นพบเอกสารสำคัญเพิ่มเติมข้อสรุปบางประการก็อาจเปลี่ยนแปลงไปได้

อักษราย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

การใช้อักษรย่อในเชิงอรรถ มีตามลำดับดังนี้

พจน. หมายถึง พจนานุกรมแห่งชาติ

ร.5, ร.6, ร.7 หมายถึง เอกสารในรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตามลำดับ

ต. " เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงต่างประเทศ

น. " เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงนครบาล

บ. " เอกสารแผนกเบ็ดเตล็ด

พ. " เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

ม. " เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงมหาดไทย

รล. " เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกรมราชเลขาธิการ

ศช. " เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงศึกษาธิการ

สป. " เอกสารส่วนพระองค์

สป.2 คือ เอกสารส่วนพระองค์กรมพระยาคำรงราชานุภาพ

สป.001 คือ เอกสารส่วนพระองค์กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

เอกสารที่ขึ้นต้นว่า "Great Britain Foreign Office " เป็นเอกสารที่เก็บอยู่ที่
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

แผนกเก็บ สจร. หมายถึง แผนกเก็บเอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี